



Vor Frue kirke og kloster

Udgravninger i 2011 og 2012

Den gotiske Vor Frue kirke med kapeller. Tegning udført før nedrivningen i 1877. Set fra nordøst.

Gennem en del år er der foretaget bygge- og anlægsarbejder i Vor Frue kirkes nærmeste omgivelser, hvilket har givet Nordjyllands Historiske Museum lejlighed til at foretage arkæologiske undersøgelser på det område, som ud over kirken har huset Vor Frue kloster og Vor Frue kirkegård. I 1976 foretog museet således udgravning af matr.nr. 829, Niels Ebbesens Gade 9, i 1995 af kælderen under Bredegade 4, matr.nr. 846 og i 2007 i Aalborg Stadsarkivs have, hvor Kayserøds springvand skulle opstilles. Resultaterne af disse undersøgelser samt en beskrivelse af hovedtrækkene i Vor Frue kirkes bygningshistorie, klosterets placering og kirkegården kan der læses om i "Årsberetning 2007", Nordjyllands Historiske Museum.

En chance for en mere omfattende undersøgelse opstod imidlertid, da Aalborg Kommune i 2011 indledte et omfangsrigt an-

lægsarbejde med renovering af kloak, fjernvarme, vand og gas i gaderne omkring Vor Frue kirke. Nordjyllands Historiske Museum deltog i udgravningsarbejdet ved henholdsvis en arkæologisk overvågning og en egentlig arkæologisk udgravning. Anlægsarbejdet, der blev udført i en ca. 2 m bred og en omtrent lige så dyb grøft, bragte os gennem Peder Barkes Gade, Peder Stræde, Arkivstræde, Niels Ebbesens Gade, vestlige del af Søndergade og Vor Frue Stræde, hvor arbejdet afsluttedes i begyndelsen af december 2012. Resultaterne af denne nye, omfattende undersøgelse er emnet for denne artikel.

Vor Frue kirke

Vor Frue kirke havde i middelalderen to funktioner, idet den tjente som sognekirke for Vor Frue sogn og som kirke for nonnerne i det tilknyttede Vor Frue kloster. Der vides ikke meget om de to institutioner bortset fra, at deres oprindelse stammer fra første halvdel af 1100-tallet. Ved nedlæggelse af klosteret efter reformationen ophørte funktionen som klosterkirke, mens funktionen som sognekirke fortsatte. Kirken har gennem sin århundreder lange eksistens oplevet gode såvel som dårlige tider. De gode tider gav råd til om- og tilbygninger og bød på rige gaver til udsmykning af kirkens indre, mens de dårlige tider bød på færre indkomster, forfald og trusler om nedrivning.

I 1300-tallet lå Vor Frue kirke og kloster lige uden for Aalborgs østlige forsvarsværker og tæt på det gamle Aalborghus. Denne situation fik i 1361 kong Valdemar Atterdag til at ansøge paven om tilladelse til at nedrive kirke og kloster, for at bygningerne ikke skulle udgøre en sikkerhedsrisiko, hvis de faldt i fjendehænder. Tilladelsen udeblev, så kirke og kloster blev liggende.

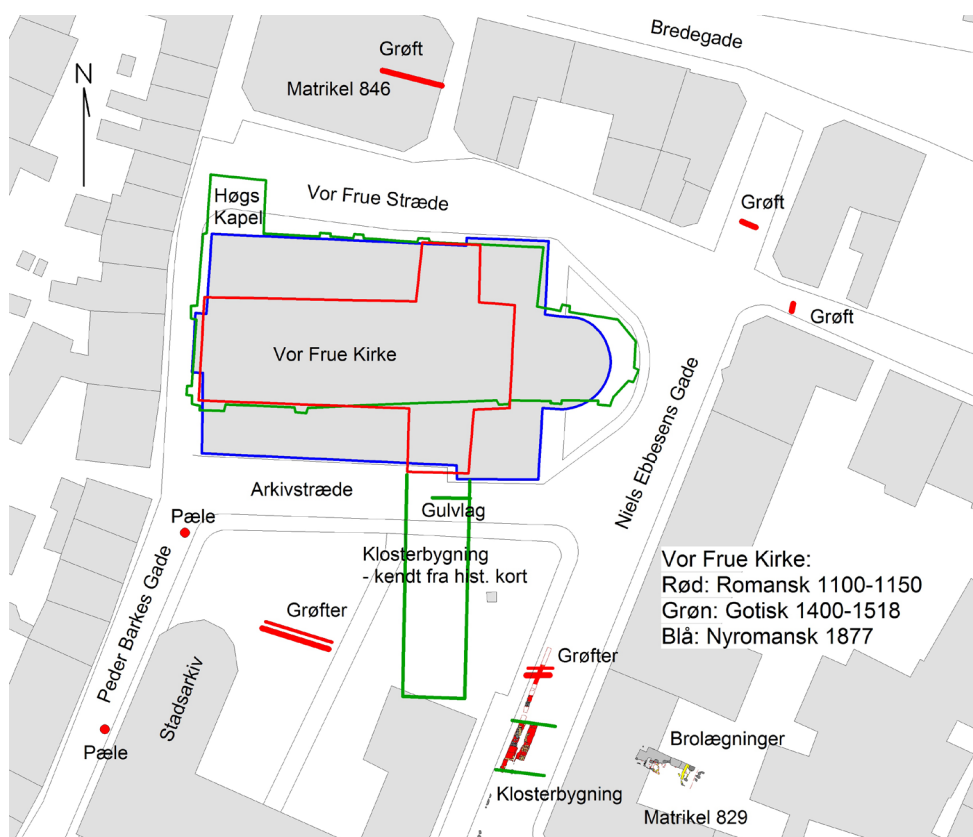
Efter reformationen i 1536 mistede kirken en stor del af sine indtægter, hvilket medførte manglende vedligeholdelse af bygningen. I 1554 var kirken blevet så forfalden, at kong Christian III befalede den nedrevet. Men den fik dog lov til at blive stående på den betingelse, at den blev underkastet en kraftig renovering. I Vor Frue sogn opførtes i anden halvdel af 1500-tallet det nye Aalborghus Slot, og slottets fungerende, adelige lensmænd med familier blev dermed sognebørn i Vor Frue sogn, og de tilførte kirken glans ved deres tilstedeværelse og opførelse af familiegravkapeller.

Tilkomsten af de nye sognebørn betød en ny opblomstrings-tid for kirken i tiden fra slutningen af 1500-tallet til begyndelsen af 1700-tallet. Det var en situation, som virkede tiltrækkende på

formuende folk af de højere samfundsklasser i nabosognet, Budolfi sogn. Mange af disse udensogns folk bekostede inventar og andre gaver til kirken. De købte sig stolestader, så de og familien kunne sidde standsmæssigt og komfortabelt under de lange prædikener, og de købte gravsteder enten inde i kirken eller på Vor Frue kirkegård, ligesom kirkens egne sognebørn gjorde.

Omkring midten af 1700-tallet ophørte kirkens gode tid, og der høres jævnligt om forfald og større reparationer for at afhjælpe de værste skavanker, men i 1870'erne var forfaldet så fremskredet, at bygningen blev dømt til nedrivning i 1876. I 1877-78 opførtes den nuværende, nyromanske Vor Frue kirke, som indeholder bygningsdele fra såvel den romanske som den gotiske forgænger, hertil er der bevaret en del inventar.

*Oversigtsplan over udgravningsområdet.
Tegning:
Christian Vrængmose Jensen,
Aalborg Historiske Museum.*



Vor Frue kloster

Vor Frue kloster blev nedlagt efter reformationen og såvel klostrets arkiv som hovedparten af bygningerne forsvandt i tiden derefter. Det har betydet, at vores kendskab til klostrets historie,

klosteranlæggets placering og udformning er meget begrænset. Men der findes dog en enkelt oplysning om klostergrundens udstrækning og en bygnings placering. I et skøde fra 1567 overdrog kong Frederik II et areal kaldet "klostergården" til Vor Frue kirkes sognepræst. I overdragelsen indgik også en bygningsfløj, der var bygget sammen med kirkens sydlige korsarm. Denne fløj indrettedes til bolig for præsten. Klosteranlægget må således have ligget på sydsiden af kirken, på et areal, der har omfattet nuværende Arkivstræde, Stadsarkivets grund, kirkekontorets grund og en del af Niels Ebbesens Gade.

Gennem middelalderen modtog kirke og kloster gaver til sjælenes frelse. Gaverne, der omfattede landbrugsejendomme, jord, byhuse og meget mere, gjorde institutionen ret velhavende.

Men i tiden hen mod reformationen falmede interessen for klosteret, og til stor ulempe og beklagelse for nonnerne blev bygningerne ikke længere holdt i passende stand. Efter overdragelsen af klosterarealet i 1567 blev klosterbygningerne, bortset fra præsteboligen, revet ned året efter.

Klosterbygninger

I Niels Ebbesens Gade udførtes anlægsarbejdet i 2012 fra Danmarksgade i syd og omtrent til Bredegade i nord. Ud for Niels Ebbesens Gade 9 fremkom rester af en bygning, som må have indgået i klosterets bygningskompleks. Der synes at være tale om en bindingsværksbygning med omtrent samme orientering

Rester af oven og gulve i køkkenhuset. Set fra syd. Foto: Aalborg Historiske Museum.





Støbeform til ringspænde, et såkaldt håndslagsspænde, fra 1300-1400-tallet. Fundet i jordlag lige under resterne af køkkenbygningen. Foto: Aalborg Historiske Museum.



Til venstre et lignende spænde fundet på Femø. Tegning: Mette Højmark Søvsø.

som kirkens. I bygningsresterne fandtes skår fra glaserede kera-
mikkander og tysk stentøj af typer, som anvendtes i 1400-tallet,
hvilket peger på, at bygningen er fra denne periode. De frem-
komne rester udgøres blandt andet af partier af en stor ovnkon-
struktion, hvorfor der sandsynligvis er tale om en køkkenregion.
Køkkenhuset må have været i funktion over en længere periode,
idet den store ovn er blevet fornyet mindst én gang. Ved en af
fornyelserne er der planeret med teglbrokker af middelalderlige
munkesten og tagsten. Desuden indgår der enkelte brokker af
rundstavprofiler, som har været anvendt til udsmykning af dør-
og vinduesåbninger. Tilstedeværelsen af rundstavprofilerne kun-
ne tyde på, at klosteret også har rådet over grundmurede bygnin-
ger helt af tegl, men de kan dog også stamme fra en ombygning
eller renovering af kirken.

Ved udgravningen af grunden Niels Ebbesens Gade 9 i 1976
fandtes rester af en bebyggelse, hvis funktionstid dateres til mid-
delalderen. Resterne bestod blandt andet af flere på hinanden føl-
gende brolægninger, som muligvis var en del af en gårdsplads eller
gulvlag i en bygning, der formentlig skal ses i sammenhæng med
de fundne bygningsrester ude i Niels Ebbesens Gade. Efter ned-
læggelse af klosteret blev området, lige som ude i Niels Ebbesens
Gade, udlagt til kirkegård. Dette kan tyde på, at området tilhørte
klosteret, og at der kunne have ligget en økonomibygning her.

I Arkivstræde fremkom sparsomme rester af den tidligere
omtalte præstebolig på sydsiden af kirken. De fundne bygnings-

spor i form af gulvlag sås øverst i kloakgrøftens nordlige jordvæg som en serie af ler-, kridt- og mørtelstriber. Gulvene har ligget i den nordlige del af præsteboligen. Den bygningsfløj, som kendes fra historiske kort, var muligvis en erstatning for en middelalderlig bygning, idet bygningen i brandtaksationen fra 1771 beskrives som en bindingsværksbygning med murede tavl og kun en etage høj.

Ved udgravning i Vor Frue Stræde dukkede rester af en bygning op ved kirkens nordvestlige hjørne. Bygningsresterne, der bestod af to korte, nord-syd orienterede murforløb og et øst-vest orienteret murforløb, var opbygget af middelalderlige munkesten. Murforløbene stammer sandsynligvis fra den bygning, der ses på artiklens indledende tegning som huset med stigen; placeringen ses på oversigtsplanen.

Tidspunktet for opførelsen af bygningen og dens oprindelige anvendelse kendes ikke, men den kan have været en del af klosterkomplekset. Der findes dog en oplysning om den fra 1641, hvor Vor Frue kirke solgte et kapel til adelsmanden Jens Høeg til Vang, som her ville indrette familiegravelse. Kapellet blev nedrevet samtidig med kirken, men efter sigende blev den underliggende gravhvælving med kister efterladt urørt indtil 1913, hvor et anlægsarbejde på stedet fik hvælvingen til at styrte sammen. Ved udgravningen i 2012 registreredes bygningsresterne, hvorefter de blev dækket til igen.

Jens Høg (1591-1648) var en meget aktiv herre, som fik et begivenhedsrigt liv. I drengeårene tjente han som page ved hoffet, og som ung kom han i udenlandsk krigstjeneste, i 1612 deltog han i Kalmarkrigen som korporal, herefter rejste han til Frankrig for at dygtiggøre sig i sprog og adelige færdigheder. Efter hjemkomsten udnævntes han i 1619 til hofjunker og ritmester, og i 1624 deltog han som løjtnant i Christian IV's mislykkede togt til Tyskland under Trediveårskrigen. I 1625 tog han sin afsked og blev ritmester over et jysk kompagni. Fra 1627 til 1634 var Jens Høg lensmand på Gotland. Ved faderens død i 1629 overtog han Vang Hovedgård, hvor han bosatte sig.

Jens Høg indskrev sig i Vendsyssels historie på grund af sin kamp mod svenskerne under Torstenssonkrigen (1643-1645). Tidligt i krigen begyndte han at organisere modstand i Vendsyssel, især i sit eget herred, Kær Herred. I den forbindelse lod han uddele våben fra sit rustkammer på Vang, og ifølge Kær Herreds tingbog fra 1646 var det ikke så lidt, der var blevet uddelt. Tingbogen indeholder en navnefortegnelse over de mænd – og kvinder – som efter fredsslutningen i 1645 endnu ikke havde leveret

våbnene tilbage. I krigens sidste tid kom Jens Høg i svensk fangenskab og for at slippe fri, måtte han udrede en stor løsesum.

I efteråret 1648 drog Jens Høg til København for at overvære kroningen af Frederik den 3., og for under ceremonien at modtage ridderordenen af kongen. Under opholdet blev Jens Høg alvorligt syg med høj feber, alligevel stod han op af sengen for at modtage sin orden, men derefter måtte han straks lægge sig igen. Sygdommen var så alvorlig, at hans liv ikke stod til at redde, og den 4. december døde Jens Høg. Nogle få dage senere blev han begravet fra Frue Kirke i København. Præsten Erik Olufsen Torm, der er kendt som forfatter til alenlange ligprædikener, holdt over Jens Høg en prædiken, der i trykt form udgør et værk på 216 sider! Om Jens Høgs lig, efter ceremonien i Vor Frue i København, førtes til familiekapellet ved Vor Frue kirke i Aalborg er uklart. Sandstensepitafiet over Jens Høg og hans hustru Margrethe Holck samt kapellets låger af smedejern blev i 1878 flyttet til et nyt kapel i den nye kirkes sydvestlige hjørne.

Kirkegården

Nord for resterne af den omtalte køkkenbygning fremkom to omtrent øst-vest orienterede, smalle, parallelt liggende grøfter. Disse to grøftstumper tolkes som en østlig fortsættelse af to tilsvarende grøfter, der blev fundet ved udgravningen i Aalborg Stadsarkivs have i 2007.

Omtrent 5 m nord for Vor Frue Strædes nordlige side registreredes en stump af en ligeledes øst-vest orienteret grøft, der sandsynligvis er en østlig fortsættelse af den grøft, som i 1995 fandtes under Bredegade 4, og endelig dukkede en lille stump af en nord-syd orienteret grøft op i Søndergades vestlige del mod Niels Ebbesens Gade.



De to parallelt liggende kirkegårdsgrøfter i Niels Ebbesens Gade. Set fra sydøst. Foto: Aalborg Historiske Museum.

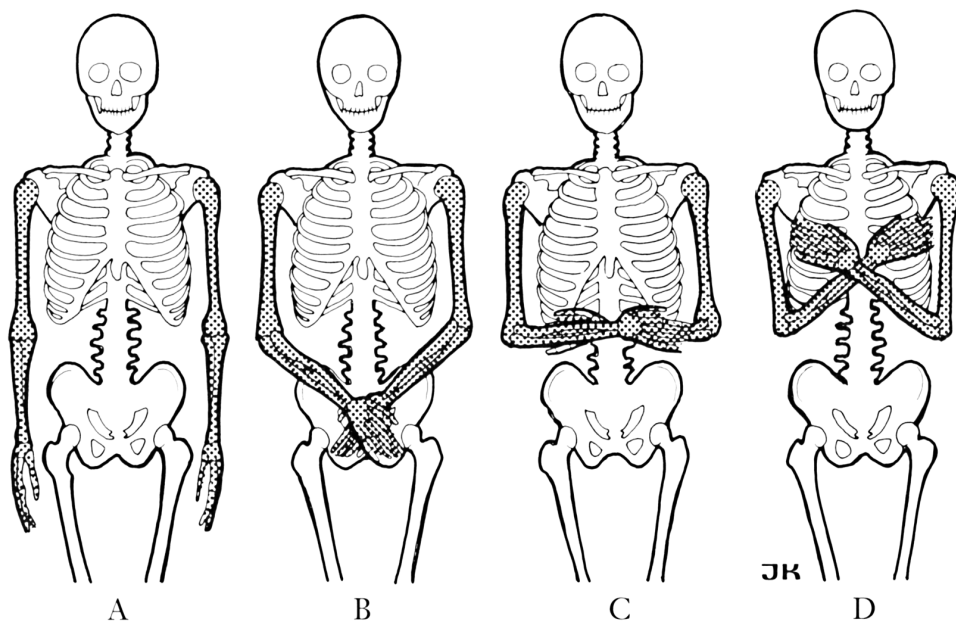
Grøfterne har i en tidlig fase af middelalderen afgrænset kirkegården mod syd, nord og øst, som det ses på oversigtsplanen. Indenfor kirkegårdsgrøfterne er fundet talrige middelalderlige begravelser på kirkegårdens østlige del med en stærk koncentration ud for kirkens kor. Også kirkegårdens nordlige del indeholdt mange middelalderlige begravelser, mens området syd for kirken ikke er blevet benyttet i samme grad. Den lavere begravelsesfrekvens syd for kirken kunne indikere, at dette område lå inden for klosterets domæne, og at det tjente som begravelsessted for mennesker med tilknytning til klosteret.

På grundlag af observationer gjort gennem mange års udgravninger af europæiske kirkegårde er der, ud fra skeletternes armstillinger, blevet udarbejdet et "værktøj" til periodebestemmelse af middelalderlige begravelser.

"Værktøjet" angiver at den døde i den tidlige middelalder blev gravlagt med armene strakt ned langs kroppen (A) – en armstilling, der anvendtes til omkring 1300. Derefter anbragtes hænderne samlet over bækkenet (B) – en armstilling, der anvendtes fra ca. 1300 til ca. 1350. Fra ca. 1350 og ind i 1400-tallet gravlagdes den døde med bøjede arme og hænderne samlet på mellemgulvet (C). Fra slutningen af 1400-tallet og ind i 1500-tallet lå den afdøde med bøjede arme og hænderne samlet på brystet (D).

Skitsering af de middelalderlige armstillinger.

Tegning: Jørgen Kraglund, Skalk 1995. Gengivet med tilladelse fra tidsskriftet Skalk.





Fællesgrav med tre store og to mindre børn. 1300-tallet.



Barn begravet sammen med voksen. 1400-1500-tallet.



Kvindegrav med kiste, kisteplade og udsmykning af blyfigurer. 1600-1700-tallet.



Kvinde med et spædbarn ved hver side af benene. 1700-tallet.

Gravlæggelserne syd, nord og øst for kirken har, set på denne baggrund, fundet sted fra 1100-tallet til reformationen i 1536 – altså inden for klostertiden. Efter reformationen foretoges ikke begravelser syd for kirken.

Efter nedrivningen af klosterbygningen i den nuværende Niels Ebbesens Gade blev tomtens område inddraget i kirkegårdsarealet, idet der over bygningsresterne fandtes eftermiddelalderlige begravelser. I perioden fra reformationen og til kirkegårdens nedlæggelse i 1806 blev der stadig foretaget talrige begravelser med en særlig koncentration i 1600-1700-tallet. I denne periode anvendtes i skøn blanding alle de ovennævnte armstillinger sammen med en ny, hvor den afdøde blev lagt med hænderne samlet øverst på brystet ved halsen.

Da der er tale om en kristen gravplads, var de døde begravet uden gravgaver. I en enkelt af de middelalderlige grave blev der fundet to ringspænder af bronze fra den afdødes klædedragt, og i flere af begravelserne fra 1600-1700-tallet fandtes knappenåle af bronze eller spor efter disse på skelettets hoved eller håndled. Nålene blev sandsynligvis brugt til at fastholde et ligklæde.

I hele perioden, fra 1100-tallet til 1806, blev der foretaget kisteløse begravelser og begravelser med kiste. Ved en del af kistebegravelserne fra 1600-1700-tallet lå der kistehanke og kisteplader af jern. På kistepladerne har været angivet den afdødes navn og meritter i livet. Pladerne har ligget på låget af kister indeholdende mennesker fra byens højere sociale lag. Begravelserne med kisteplader lå hovedsagelig øst for kirkens kor og i Vor Frue Stræde.

Blandt de begravede var et stort antal børn, fra spædbørn til store børn. Dødeligheden blandt børn var i almindelighed stor, men i flere tilfælde tyder begravelserne på, at epidemier har høstet ekstra mange ofre blandt sognets børn - og voksne. Ved udgravningen i Frue Stræde fandtes en fællesgrav med tre børneskeletter, der køns- og udviklingsmæssigt kunne passe på tre søstre, der står opført i Vor Frue kirkebogs liste over døde i 1787. Pigerne døde med få dages mellemrum i juni:

Margrethe Christine på 5 år døde den 18. juni,
Dorte Christiane på 7 år døde den 21. juni og
Laurine Christence på 2 år og 6 måneder døde den 29. juni

Der nævnes ikke noget om dødsårsagen, men det kunne være skarlagensfeber. I Budolfi kirkebog fra 1800-tallet angives dødsårsagen for sognets døde, og her fremgår det klart, at skarlagensfeber eller dens følgesygdomme har været nogle af de helt store



"De tre søstre". Foto: Aalborg Historiske Museum.

syndere i forhold til børnedødelighed. Det har næppe været anderledes i 1700-tallet eller i Vor Frue sogn.

Pigerne var døtre af den frie muremester Christian Silkeborg, der i slutningen af 1787, ifølge folketællingen fra dette år, boede alene med sin kone Christine Tørslef i Peder Barks Gyde på en hjørnegrund, som forsvandt ved anlæggelse af Danmarksgade i slutningen af 1800-tallet. Familien boede til leje i en ejendom, der i en lidt senere brandtaksation, beskrives som en hjørneejendom bestående af to bygninger af mur- og bindingsværk i en etage. I kirkebogen er noteret, at forældrene i de efterfølgende år fik yderligere tre børn – to drenge og en pige. Den førstefødte dreng døde ganske kort tid efter fødslen. De to andre børn overlevede barndommen, men de fik som voksne en ret kummerlig tilværelse.

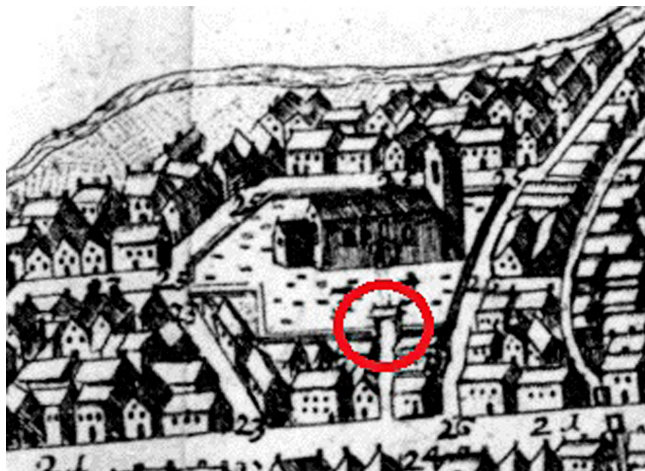
Datteren fik uden for ægteskab tre sønner, i 1815, 1816 og 1822. Faderen til børnene, premierløjtnant von Jackeln, gav dog drengene sit efternavn. Von Jackeln døde ugift i 1822, 36 år gammel.

Sønnen blev murer som sin far, men håndværket kastede ikke meget af sig. Man kan ved hjælp af folketællingerne følge ham og se, at han var ungkarl og boede til leje rundt omkring i byens ydmyge kvarterer, for til sidst at ende som fattiglem i fattighuset i Skolegade.

Hvordan kirkegården har været afgrænset i den senere del af middelalderen gav udgravningen ikke svar på, men den kan

have været omgivet af et kirkegårdsdige, som det ses på Resens prospekt over Aalborg fra 1677. I digets nordlige forløb gav en port, via en stadig eksisterende gyde, adgang til kirkegården fra Bredegade.

*Udsnit af Resens prospekt med
Vor Frue kirke og kirkegård.
Den nordlige port ses i den røde
cirkel. Nord nedad.*



Tilsvarende har en port sandsynligvis givet adgang til kirkegården fra øst, idet der over den tidligere nævnte kirkegårdsgrøft i Søndergade registreredes resterne af et murværk i munkesten. Murværket menes at stamme fra en muret færist, der sandsynligvis har fungeret sammen med en port som adgangsvej fra øst gennem et kirkegårdsdige til Vor Frue kirkegård. I 2010 fandtes samme sted flere mørtelplettede kampesten, der kunne stamme fra et kirkegårdsdige.

Afslutning

Der skal nu foretages en bearbejdning af det indsamlede arkæologiske materiale, hvoraf skeletmaterialet fra Vor Frue kirkegård udgør en væsentlig del, idet der blev registreret 797 begravelser med skeletter og indsamlet knogler fra talrige ødelagte begravelser. Skeletmaterialet vil blive underkastet en antropologisk undersøgelse, som vil give oplysninger om individernes køn, alder, ernæringstilstand, synlige sygdomstegn og knogleskader med videre.

I foråret 2013 vil "Trafik og Veje" ved Aalborg Kommune forskønne pladsen rundt om Vor Frue kirke ved etablering af en ny belægning. I den forbindelse skal terrænet afgraves, før belægningsarbejdet kan udføres. Ved afgravningen vil der være mulighed for at finde yderligere begravelser og bygningsrester

fra klosteret, hvorfor arkæologer fra museet vil følge anlægsarbejdet. Således er det sidste kapitel om Vor Frue sandsynligvis ikke skrevet endnu.

Til slut vil Aalborg Historiske Museum gerne takke Aalborg Kommunes forsyningsafdelinger, Rådgivende Ingeniørfirma Grøntmilj A/S og Entreprenørfirma Arkil A/S for et særdeles godt samarbejde.

